

Sosyal Bilimler Dergisi / The Journal of Social Sciences

Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 10, Sayı: 62, Şubat 2023, s. 423-439

ISSN: 2149-0821 Doi Number:http://dx.doi.org/10.29228/SOBIDER.67531

Arş. Gör. Hüseyin BAYARSLAN

Kırıkkale Üniversitesi, huseyin.bayarslan@gmail.com

Orcıd Id: https://orcid.org/ 0000-0002-9429-6265

HATIRALAR IŞIĞINDA MONDROS MÜTAREKESİ ALGISI

Özet

30 Ekim 1918, Osmanlı ve Cumhuriyet tarihi açısından bir dönüm noktasıdır. Bu tarihte imzalanan Mondros Mütarekesi, Birinci Dünya Savaşı'ndan yenilgiyle ayrılan Osmanlı Devleti'nin mağlubiyetinin "yüz kızartacak neticesi" olan bir yıkılış belgesi mahiyetinde görüldüğü gibi, Millî Mücadele'nin meşruiyet zeminini oluşturması bakımından yeni bir devletin kuruluşuna katkı sağlayan belgelerden biri olarak da kabul edilebilir. Bu iki bakış açısının izleri Nutuk'ta görülebilir. Nutuk dışında Mondros Mütarekesi'ni imzalayan Rauf Bey'in ve Mondros'u onaylayan hükümetin başındaki isim olan Ahmet İzzet Paşa'nın eserleri Mondros Mütarekesi'nin nasıl algılandığını anlamak açısından önemlidir. Bunların dışında kalan hatıralardan, mütarekeye yönelik genel bakış açısını ortaya koymak adına istifade edilecektir. Bu çalışmada ilgili döneme ait hatıralar karşılaştırmalı olarak incelenerek Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı dönemde nasıl algılandığına dair değerlendirmelerde bulunulacaktır.

Anahtar kelimeler: Mondros Mütarekesi, Hatırat, Nutuk, Rauf Bey, Ahmet İzzet Paşa

PERCEPTION OF THE ARMISTICE OF MUDROS IN MEMOIRS

Abstract

October 30, 1918 was a turning point for the History of Modern Turkey. The Armistice of Mudros, signed on this date, can be regarded as a document of collapse, which is the "dishonorable consequence" of the defeat of the Ottoman Empire, which left the First World War with defeat, and it can also be accepted as one of the founding documents of the Republic of Turkey in terms of forming the ground for the legitimacy of the National Struggle. These two perspectives can be seen in Nutuk. Apart from the Nutuk, the works of Rauf Bey, who signed the Armistice of Mudros, and Ahmet İzzet Pasha, who was the head of the government that approved Mudros, are important in terms of understanding how the Armistice of Mudros was perceived. Memories other than these will be used to reveal the general point of view towards the armistice. In this study, the memories of the relevant period will be examined comparatively and evaluations will be made about how the Armistice of Mudros was perceived at the time it was signed.

Keywords: The Armistice of Mudros, Memoirs, Nutuk, Rauf Orbay, Ahmet Izzet

GİRİŞ

Bulgaristan'ın 29 Eylül 1918 tarihinde İtilaf Devletleri'yle ateşkes imzalayarak Birinci Dünya Savaşı'ndan çekilmesi Osmanlı Hükümeti'ni İtilaf Devletleri güçlerince batıdan gerçekleştirilecek ve başkentin ele geçirilmesiyle sonuçlanabilecek bir saldırı ihtimali karşısında endişelendirmişti. Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından kısa süre önce Genelkurmay tarafından Ahmet İzzet Paşa'ya takdim edilen bir rapor ise 20 Ekim 1918 tarihinde cephelerdeki askeri durumun vatanı savunma konusunda hükümete ümit veremeyecek düzeyde olduğunu gösteriyordu (Ahmet İzzet Paşa, 2018: 25). Savaş Kabinesi'nden iktidarı devralmış olan İzzet Paşa Hükümeti vakit kaybetmeden bir ateşkes yaparak devleti yok yolma tehlikesine sürükleyebilecek bu tehditten kurtarma niyetindeydi. Ağır şartlar altında imzalanan Mondros Mütarekesi, imzalandığı dönemde kısa bir barış ümidi doğursa da çok geçmeden tartışma konusu haline geldi. Mütareke ihtiva ettiği maddelerin işgal bahanesi olabilecek kadar esnek olması ve bu durumun İtilaf Devletleri tarafından Osmanlı Devleti aleyhine kullanılması nedeniyle Türkler için savaşa son vermek yerine yeni bir savaş döneminin başlamasına yol açtı. Antlaşmanın içerdiği özellikle işgale zemin hazırlayan maddeler itibarıyla bir ateşkes değil teslimiyet olduğu ileri sürülür. Ateşkesten kısa bir süre sonra I. Dünya Savaşı sırasında karar verilen paylaşım planlarının uygulamaya konularak Osmanlı Devleti'nin elinde kalan ve Türk çoğunluğun yaşadığı bölgelerin işgal edilmesi ve İtilaf Devletleri'nin Türkler aleyhinde siyaset izleme kararlılığı, bu durumu Türkler için var olma meselesi haline getirdi (Budak, 2018: 292).

Osmanlı Hükümeti'nin tasarladığı ve İtilaf Devletleri'ne kabul ettirmek istediği mütareke şartları iki taraf açısından da oldukça dengeli ve barışa zemin hazırlayabilecek nitelikteydi. Bu anlaşma taslağına göre boğazlar Türk kontrolünde kalmak şartıyla savaş ve ticaret gemilerine açılacak, sınırlı sayıda İngiliz subayı Türk kuvvetlerine dahil edilebilecek, İtilaf Devletleri'ne ait gemiler Marmara'da iki günden fazla kalmayacak, iç güvenliğin sağlanması haricinde ordu terhis edilecek, ordudaki yabancı subaylar ülkelerine gönderilecek, mütarekenin imzalandığı

andaki sınırlar korunacak, iç ve dış karasularındaki düzen ve güvenliği Osmanlı Devleti sağlayacak, Osmanlı Devleti'nin iç işlerine herhangi bir müdahalede bulunulmayacak, topraklarına İtilaf Devleti askeri çıkmayacaktı. Arapların çoğunlukta olduğu topraklardan ise bahsedilmemişti (Ediz, 2015: 24). İngilizler, mütarekeye aracılık eden, General Townshend vasıtasıyla Osmanlı heyetinin ülkenin içerisine düştüğü durum hakkındaki karamsarlığını öğrenmişlerdi. Bu durum Amiral Calthorpe'u, hükümetinin şartlarını blöf yaparak kabul ettirmek hususunda cesaretlendirdi. İngilizler için en temel mesele Osmanlı'nın savaştan çekilmesini sağlayarak, Boğazların açılıp Karadeniz'e geçilmesi ile devam etmekte olan Büyük Savaşı sonlandırmaya yaklaşacak bir hamleye masa başında sahip olmaktı. Amiral Calthorpe, görüşmeye başlarken ilk dört maddeden hükümetinin vazgeçemeyeceğini vurgulamıştı. Bu, geri kalan maddelerin müzakereye açık olduğu ve reddedilebileceği ya da büyük oranda değiştirilebileceği anlamına geliyordu. Ancak Rauf Bey ve heyeti bunu fark etmediği gibi anlaşma şartlarının önem derecesine göre sıralandığının da farkına varamadılar. Bu durum Rauf Bey ve beraberindekilere, İngilizler'in 24. maddeye 1. madde derecesinde önem verdiklerini düşündürdü (Dyer, 1972: 329). Eldeki kozlar değerlendirilemeden ve Calthorpe'un tehditlerine boyun eğilerek Osmanlı taslağıyla pek de alakası olmayan ve ağır şartlara sahip bir mütareke imzalandı. Delegeleri en fazla endişelendiren ve işgale zemin hazırlayan 7. maddeye karşın Amiral Calthorpe'dan alınan teminatlar mütarekenin imzalanma kararında oldukça etkili oldu. Yunan gemilerinin İstanbul ve İzmir'e girmeyeceğine dair verilen söz, Türk tarafı için oldukça önemliydi. 14 Kasım'da İtilaf Devletleri'ne ait donanma Karadeniz'e ulaşırken yanlarında bir de Yunan savaş gemisi yer alıyordu. İngiliz teminatına güvenilemeyeceği kısa sürede anlaşılmıştı. 23 Aralık'ta Yunan gemisinin İzmir limanında görülmesi durumun düşünülenden daha vahim olduğunu ortaya çıkardı. Ancak ilk beklentiler farklıydı. Ateşkesi Osmanlı hükümeti adına imzalayan Rauf Bey gazetelere verdiği mülakatta mütareke sonucunda Osmanlı saltanatının ve istiklalinin tamamen kurtarıldığını belirtiyordu. Yine kendisine göre bu ateşkes sayesinde, İstanbul'a düşman ayak basmayacak, Osmanlı tersaneleri işgal edilmeyecek, demiryollarına el konulmayacak, terhis edilecek asker miktarı Osmanlı Devleti tarafından belirlenecekti (Yeni Gün, 1918). Rauf Bey'in iyimserliğinin Calthorpe'dan aldığı teminat kadar anlaşmayı kendisinin imzalamış olmasından da kaynaklandığı düşünülebilir. Tüm bu iyimserlik zorlaması ve kabineyi devralan Ahmet İzzet Paşa'nın çabaları, orduları cephelerde üst üste yenilgiler alan bir devletin tahtına oturmuş olan Padişah Vahdettin'i mütarekenin sağladığı yararlar konusunda ikna etmeye yetmedi (Sonyel, 2010: 5).[1] Osmanlı Devleti'nin son sultanı, uğursuz olarak nitelendirdiği Mondros Mütarekesi'nin yol açacağı tehlikelere karşı çareyi İngilizlere güvenmekte bulmuştu. Ancak bu sırada mütarekeye farklı tepkiler verenler de mevcuttu (Karay, 2009: 303).

1. Nutuk'ta Mondros Mütarekesi'nin İki Farklı Boyutu

Mondros Mütarekesiyle ilgili olarak Nutuk'ta iki farklı bakış açısı ortaya çıkar. 1927 yılı siyasi atmosferi bağlamında daha iyi anlaşılabilecek birincisinde Atatürk, Nutuk'un başlangıç

[1] Lütfi Simavi Bey, 1 Kasım'da Rauf Bey ve arkadaşlarının geri dönerek doğruca Mabeyn-i Humayun'a geldiklerini ancak Padişahın rahatsızlığını ileri sürerek kendilerini kabul etmediğini belirtir. Lütfi Bey Padişahın Damat Ferit Paşa'ya yapılan muamelede dolayı güçlenmiş olduğunu belirtir ancak bu tavır Padişahın mütarekeden memnun olmadığının göstergesi olarak da anlaşılabilir (Simavi, 2007: 349). Vahdettin, Mondros delegelerine verilecek talimata hilafet, saltanat ve Osmanlı hanedanı hukukunun tamamen korunmasının temin edilmesi şartını eklemek ister. Sadrazam ise bunun ancak barış müzakerelerinde dikkate alınacağını söyler (Türkgeldi, 1987: 155).

kısmında, ülkenin genel durumundan bahsetmeye Mondros mütarekesinin şartlarının ağırlığına vurgu yaparak başlar. Bundan sonra farklı kısımlarda mütarekeyle ilgili değerlendirmelerde bulunur. Mütareke maddelerinin ve özellikle işgallere zemin hazırlaması bakımından en fazla tartışılan yedinci maddenin "beyni yakan ateşten bir zehir" olduğu yorumu bunlardan biridir.[2] Nutuk'ta en fazla zikredilen ve eleştirilen isimlerden biri olan Rauf Bey'e, Mondros Mütarekesi vasıtasıyla da başka bir eleştiri yöneltilir. Rauf Bey'in, Lozan Barış Antlaşması'nı imzalayan İsmet Paşa'ya gönderdiği telgrafa "Cihan Harbi'nin sınırsız ıstıraplarından kurtulmak ve milletimizin dünya barışını tesiste ne büyük bir etken olduğunu bilfiil ispat eylemek maksadıyla imzaladığımız Mondros Mütarekenamesi'ne…" cümlesiyle başlaması Atatürk tarafından, Lozan tebriki vasıtasıyla kendisini savunması olarak değerlendirilir. Ardından Mondros'la ilgili en ağır değerlendirme gelir. Atatürk'e göre Mondros Mütarekesi, Osmanlı Devleti'nin müttefikleriyle beraber uğradığı acı mağlubiyetin" yüz kızartacak bir neticesi"dir. Mütareke hükümleri Türk topraklarını yabancı işgaline açmakla kalmamış, İtilaf Devletleri'nde Sevr hükümlerinin kolayca kabul ettirilebileceği izlenimini uyandırmıştır. Atatürk, Rauf Bey'in, fantastik olarak değerlendirdiği savunusunun kendinden başka kimseyi ikna ve teselli edemeyeceğini belirtir (Gazi M. Kemal, 2015: 598). Burada görüleceği üzere Atatürk Mondros Mütarekesi'ni imzalayan Rauf Bey'i doğrudan suçlamaktadır. Hatta Atatürk'e göre Rauf Bey'in bu telgrafına Mondros'la başlaması sadece savunma amacı gütmekle kalmayıp, Lozan Barışı'nı, kendi imzaladığı Mondros Mütarekesi'nin bir sonucu olarak görme eğiliminde olduğuna işaret eder (Gazi M. Kemal, 2015: 599). Ancak suçlamalar burada bitmez. Atatürk, Rauf Bey'in bütün vatanı düşmanlara işgal sahası yapabilecek mütarekenin yedinci maddesini emrivaki halinde kabul ettiği zaman, milletin ne kadar kan ağladığını ve endişelendiğini hissetti mi, sorusunu sarararak devam eder (Gazi M. Kemal, 2015: 620-621).

Diğer yandan Atatürk'ün Nutuk'a eklediği kendi yazışmaları ve bunlara ait belgeler Millî Mücadele döneminde mütareke ile ilgili farklı bir bakış açısına sahip olduğuna işaret eder. Sözgelimi Erzurum Kongresi bahsinde, mütareke hükümlerine aykırı olarak yapılan tecavüz ve işgallerden bahsederken, mütarekenin buna izin vermediği düşüncesinde olduğunu da ortaya koymuş olur (Gazi M. Kemal, 2015: 72). 13 Ekim 1919'da Harbiye Nazırı Cemal Paşa'ya yazdığı telgrafta işgallerin haksızlığından ve müdahalelerin mütareke hükümlerine aykırılığından bahsederek yine bu görüşünü öne çıkarır (Gazi M. Kemal, 2015: 189). 4 Mart 1920'de Padişah'a gönderdiği telgrafta da İtilaf Devletleri'nin mütareke hükümlerine aykırı olan müdahale ve hareketlerinden söz edilir (Gazi M. Kemal, 2015: 305). Forbes isimli bir İngiliz yüzbaşısının tutuklanması hadisesinde Selahattin Bey'e, İngiliz temsilcisine vermesini tavsiye ettiği cevapta "Forbes'i tutuklayan ben değilim, payitahtları, mütarekeye, insaniyete aykırı olarak işgal olunan millettir. Dolayısıyla tahliyesini de ancak millet yapabilir" diyerek bu hususu bir kez daha vurgulamış olur (Gazi M. Kemal, 2015: 331). Son olarak Osmanlı Mebusan Meclisi'ne katılacak mebusları aydınlatmak için verilen talimatta da barışın kararlaştırılmasını beklemeden mütareke hükümlerinin bozularak vatanın önemli parçalarının işgal edildiğinden bahseder (Gazi M. Kemal, 2015: 216). Tüm bu alıntılar Atatürk'ün Milli Mücadele dönemi boyunca Mondros Mütarekesi'ni yazışmalarında ve söylemlerinde dayanak noktası olarak gösterdiğini ve işgallerin mütarekenin kendisinden değil, mütarekenin ihlalinden

[2] Mondros Mütarekesi'nin 7. maddesi İtilaf Devletleri'nin güvenliklerini tehdit altında görmeleri durumunda herhangi bir noktayı işgal etme hakkı veriyordu. Atatürk, Ankara'da halkla tanışmak için verdiği bir konferansta üzerinde durduğu konulardan birinin de bu olduğunu söyler (Gazi M. Kemal, 2015: 275).

kaynaklandığını ileri sürdüğünü ortaya koymaktadır. Bu söylem Atatürk'ün hem iç hem de İtilaf Devletleri'ne karşı izlediği dış politikanın temel unsurudur. Bu durum Erzurum Kongresi, Sivas Kongresi ve Misak-ı Milli Kararlarında, 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan mütareke esnasında Osmanlı Devleti'nin elinde kalan sınırların bölünmez bir bütün teşkil eden vatan toprağı olarak kabul edilmesine bakılarak da anlaşılabilir.[3]

Atatürk aynı zamanda Mütareke'nin İngilizler tarafından farklı yorumlandığını ileri sürmüş ve hükümeti bu konuda uyarmıştır. Nutuk dışında Atatürk'ün Mondros Mütarekesi ile ilgili bu yöndeki düşüncelerini Celal Bayar'ın eserinde görebiliyoruz. Bayar'ın aktardığına göre, Yıldırım Orduları Grup Kumandanı olan Liman von Sanders Paşa'dan görevi devralan Mustafa Kemal Paşa, mütareke metnini detaylı bir şekilde inceledikten sonra Osmanlı Devleti'nin bu mütareke ile kendisini kayıtsız şartsız düşmanlara teslim etmeye rıza gösterdiğini söyler. Kendisi, mütarekedeki problemli noktaları görüp, bunların düzeltilmesi için ilgili makamlar nezdinde çaba göstermiş ve mütareke metninin tashih edilmeden uygulandığı takdirde memleketin tamamen işgal ve istilaya uğrayacağı yönünde uyarılar yapmıştır. Celal Bayar'ın bu meseleye ilişkin olarak yayınladığı Mustafa Kemal Paşa ile Sadrazam Ahmet İzzet Paşa arasındaki yazışmalar bunu doğrular niteliktedir (Bayar, 1997: 72). Mustafa Kemal Paşa, Sadrazam İzzet Paşa'nın İngiliz istekleriyle ilgili telgrafına yazdığı 5 Kasım 1918 tarihli cevapta mütarekenin İngiliz ve Osmanlı Devletleri tarafından farklı anlaşıldığını kesin bir şekilde vurgulayarak aradaki yorum farkına temas eder (Bayar, 1997: 166). Başka bir telgrafında Mondros'un eldeki şeklinin Osmanlı Devleti'nin korunmasını sağlayamayacağını, maddelerin belirsiz yönlerinin tespit edilmesi gerektiğini söyledikten sonra, İngiliz istekleri kabul edilirse sırasıyla Kilikya ve Konya-İzmir hattının işgal edileceğini ve Osmanlı Kabinesi'nin Britanya Hükümeti tarafından seçilmesi gibi tekliflerle karşılaşılabileceğini belirtir. Ardından İngilizlerin elde edecekleri neticeyi onlara kendi yardımıyla vermesinin, tarihte Osmanlılık için ve bilhassa hükümet için pek kara bir sayfa meydana getireceğini belirterek hükümeti kesin bir şekilde uyarır (Bayar, 1997: 173). İkna edemediği İzzet Paşa'nın İngiliz isteklerine uyma yönündeki emirleri karşısında Mustafa Kemal Paşa'nın kumandayı devretmek istemesi işgal sürecine katkı sağlamaktan kaçındığını göstermektedir. (Bayar, 1997: 78).

Fahrettin Altay, Mustafa Kemal Paşa'nın, mütarekenin Osmanlı devletinin selametini sağlayamayacağı ile ilgili telgrafı kendi yanında yazdığını belirtirken, bu cevapla birlikte gösterdiği yiğitliğin Çanakkale Savaşı'yla birlikte kendisine karşı duyduğu güveni artırdığını söyler. Yıldırım Orduları Kumandanlığı lağvedilirken kısa sürede mümkün olduğunca askeri malzemenin Konya'ya nakledilmiştir. Bu malzemeler arasında Almanlardan alınan on bir uçak dahi vardır (Altay, 1970: 152). Konya'ya gönderilen silah ve mühimmatlar, İngilizlerin ele geçirmemesi için camilere, medreselere saklanır (Altay, 1970: 179-180). Celal Bayar da Mustafa Kemal Paşa'nın, mütarekenin doğuracağı sonuçları önceden değerlendirerek fazla askeri malzemenin İç Anadolu'ya nakledilmesi konusunda talimat verdiğini ve hükümete de bu yolun izlenmesini tavsiye ettiğini belirtir (Bayar, 1997: 78).

[3] Sivas Kongresi beyannamesini birinci maddesi şu şekilde başlar: Devlet-i Aliyye-i Osmaniye ile Düvel-i İtilâfiye arasında münakit mütarekenamenin imza olunduğu 30 Teşrinievvel 334 tarihindeki hududumuz dahilinde kalan ve her noktası İslâm ekseriyet-i kahiresiyle meskûn olan Memalik-i Osmaniye aksamı yekdiğerinden ve camia-ı Osmaniyeden gayr-i kabil-i tecezzi ve hiçbir sebeple iftirak etmez bir küll teşkil eder.

Hatıralar mütarekenin olumsuzluklarına karşı mücadele düşüncesinin uyanması ve bu mücadeleye liderlik edecek kişinin seçilmesine giden süreç hakkında da bilgi verir. Fahrettin Altay, kumandanların ve subayların yenilgiyle sonuçlanan uzun ve kanlı savaş sonucunda duydukları yorgunluk ve üzüntüden sinirlerinin bozulmasını ve geleceğe karamsar bakmalarını vurgularken bu ruh haleti içinde eğer ordunun başında liyakatli bir şahıs bulunursa vatanın kurtarılabileceği fikrinin doğduğunu belirtir. Ayrıca Ali Fuat Cebesoy'un da vatanın içerisine düştüğü durumdan kurtulmasının ordunun güçlü bir el tarafından idare edilmesinde gördüğünü söyler. Bu isimlerden biri olarak düşünülen Mersinli Cemal Paşa'nın çekingenliğinden dolayı uygun olmayacağını belirten Altay, bu işe en uygun kişinin Mustafa Kemal olduğunu ileri sürünce, Ali Fuat Cebesoy'un da kendisini tasdik ettiğini söyler (Altay, 1970: 181). Halil Paşa'ya göre Mustafa Kemal Paşa'nın kendisinden ve diğer İttihatçı lider potansiyeline sahip kişilerden farkı, İttihatçılığından çok kumandanlıkta sivrilmesinden kaynaklanır (Halil Paşa, 1972: 258). İttihatçıların Almanya'nın yanında savaşa girmiş olmak ve devleti ve milleti felakete sürüklemekle suçlandığı bir dönemde, İttihatçılığa bağlılığı öne çıkan birinin liderliği kabul edilemeyeceği gibi, İtilaf Devletleri nezdinde de tepki çekebilirdi. Mütarekeyi takip eden günlerde Adana'da Ali Fuat Cebesoy'la görüşen Mustafa Kemal Paşa, hükümetin çok tereddüt gösterdiğini, mütarekenin feshedilmesinden korktuğunu, ancak yine de İzzet Paşa Hükümeti'nin alternatifinin varlık gösteremeyeceğini söyler. Mustafa Kemal Paşa ve Ali Fuat Cebesoy'un ortak düşüncesi başta İngilizler olmak üzere İtilaf Devletleri'nin mütarekeyi göz önünde tutmadan, emrivakilerle memleketi işgal edeceği ve sınırdaki Türk ordusunu esir almaya çalışacakları ya da terhis ettirecekleri yönündedir. İngilizler bu şekilde savunma ve direnişten mahrum kalan vatan üzerindeki tüm arzularını zorla kabul ettireceklerdir. Musul'un işgali, İskenderun hadisesi ve İngiliz mütareke heyetinin talepleri bunun delili olarak gösterilir. Cebesoy, Padişahın kendi tahtını düşüneceğini ifade eden Mustafa Kemal Paşa'nın, milletin kendi hakkını kendisinin araması ve savunması gerektiğini, kendilerinin rehberlik etmeleri ve ordu ile birlikte yardım etmeleri gerektiğini söylediğini ve kendisine de aynı fikirde olup olmadığını sorduğunu ve tamamen mutabık oldukları yönünde yanıt verdiğini söyler. (Cebesoy, 1953: 29). Mustafa Kemal Paşa, Adana'dan trenle İstanbul'a giderken İzmit'te o sırada İzmit mutasarrıfı olan İbrahim Süreyya ile görüşerek Anadolu'yu örgütleyip ayağa kaldırmanın şart olduğunu söylemiş ve mutasarrıftan İzmit'i çetelerle bile olsa, Anadolu'nun kapısı olacak şekilde örgütlemesini isteyerek, İstanbul'a varınca Anadolu'da bir görev talep edeceğini, başarılı olursa kendisini haberdar edeceğini belirtmiştir (Yiğit, 2006: 87).

2. Rauf Bey'in Anlatımıyla Mondros'a Giden Süreç ve Mütareke

Rauf Orbay, kendisinin de Bahriye Nazırı olarak dahil edildiği İzzet Paşa kabinesi kurulduğu günlerde ülkenin içerisinde bulunduğu tablodan bahsederek mütarekenin gerekliliği üzerinde durmuş olur. İlk olarak her an ayaklanmak üzere bekleyen Rumların kışkırtıcı hareketlerine ve buna karşı kendisinin ve Sadrazam İzzet Paşa'nın aldığı tedbirlere değinir. Ancak bundan daha önemli meseleler de vardır. Sadrazam İzzet Paşa aynı zamanda uhdesine aldığı Harbiye Nazırı sıfatıyla Vükela Meclisi'nde ordunun içerisinde bulunduğu kötü durumu izah eder. Buna göre Suriye'deki askerlerin çoğu şehit ya da esir olmuş, geri kalanlar Halep istikametinde dağınık olarak geri çekilmeye çalışmaktadır. Ekim ayında Arapların işgal ettiği Şam'ın yanı sıra, Irak'ta da üstün düşman kuvvetleri ümitsiz karşı koyma girişimlerine rağmen ilerlemektedir. Kafkasya ve İran'ın kuzeyine dağılan kısımlar ise fayda gösteremeyecek kadar uzaktadır. Trakya'da neredeyse savaşacak kıtalar mevcut olmayıp, Enver Paşa'nın istifasından birkaç gün önce Romanya'dan Edirne civarına sevk ettiği bir alay Alman askerinin önemi

olmadığı belirtilir. Durum herhangi bir kara saldırısına karşı koyamayacak kadar zayıf olan donanma açısından da aynı derecede vahimdir. Barbaros zırhlısı ile Peleng-i Derya, Midilli ve Mecidiye kruvazörleri kaybedilmiş, eldeki tek kuvveti oluşturan Yavuz zırhlısı hasarlı vaziyette ve teknik imkânlar mevcut olmadığından tamir edilemeden Boğazda işlevsiz bir şekilde durmaktadır. İzzet Paşa'dan sonra izahat veren Dahiliye Nazırı mütareke günlerinde de uzun süre gündemi işgal edecek asayiş probleminin ülkenin her tarafında mevcut olduğuna dikkat çeker. İdari görevlilerin savaşın getirdiği olumsuzluklar nedeniyle nüfuzları kırılmış ve özgüvenleri kalmamıştır. Haydutluk yapan yüzbinlerce asker kaçağı gün geçtikçe vaziyetin kötüleşmesine neden olmaktadır. Maliye nazırı Cahit Bey de Almanya ile devletin bağı kesilirse devletin zaruri masraflarını kendi kaynaklarından karşılamasının imkânsız olduğunu belirtir. Rauf Bey kabinenin sadrazam, dâhiliye ve maliye nazırlarının çizdiği umutsuz tabloyu görünce barış yapmaya karar verdiğini söyler (Orbay, 2020: 58-61). Bu gereklilik izahatından sonra Rauf Bey, mütarekeye giden süreçte sağladığı katkıya değinir. Kabine kurulduktan sonraki Kut'ulamare'de esir düşen ve Büyükada'da serbestiyet içinde ikamet eden General Townshend'den, İtilaf Devletleri ile Osmanlı Devleti arasında barış için aracılık etme teklifini içeren bir mektup aldığını söyler. Rauf Bey kendisini Sadrazam'la görüşmesinin daha uygun olduğunu belirterek İzzet Paşa'ya yönlendirir. İzzet Paşa mektubu aldıktan sonra görüşmesinin müttefiklerce yanlış yorumlanmasından kaygılanarak uygun olmadığını düşünmüş ancak Rauf Bey, general aracılığıyla İngilizlerle elverişli şartlar altında temasın sağlanacağını ve daha önce Enver Paşa'nın da Townshend ile evinde görüştüğünü söyleyerek onu ikna etmeyi başarmıştır (Orbay, 2020: 61-64). Dolayısıyla Rauf Bey, mütarekeye giden süreçte İzzet Paşa'yı ikna ederek ilk katkıyı sağladığını vurgulamış olur.

16 Ekim'de yapılan toplantıda hükümet tarafından kabul edilen antlaşma şartlarına göre Türkiye, İtilaf Kuvvetleri'nin işgali altındaki topraklarda oturan ahalinin idari muhtariyetlerini kabul edecek, Türkiye'nin siyasi, mali ve iktisadi bağımsızlığı korunacak, mevcut buhranın önlenmesi için Türkiye'ye gerektiğinde mali yardım yapılacak, bu esaslar dahilinde barış yapılması için İngiltere'nin dürüstlüğü ve yardımı sağlanacaktır. Birinci madde esas itibarıyla devletin fiili olarak elinde tutmadığı toprakları gözden çıkarabileceğine işaret etmektedir. Kapitülasyonların ise tekrar tanınmak istenmediği vurgulanırken, Türkiye'nin mali yardım alabileceği tüm kapıları kapatmamak adına belirtilir. Rauf Bey Büyükada'da Townshend ile görüşerek Türk milletinin hayatı ve istiklali için hükümet tarafından zaruri görülen şartları kendisine naklettiğini ve İngiliz milletinin menfaatlerine uygun bulunacağı ümidinde olduğunu belirtir. Townshend boğazları açmanın gerekliliğinden bahsedince daha önce bu konunun vükela heyetinde görüşülmüş olduğunu ve İtilaf Kuvvetleri'nin boğazlardan geçmelerine muvafakat edilebileceği kararı alındığını belirten Rauf Bey generale de bu yolda cevap verir. Townshend İngiltere'nin bu şartlar altında çarpışmayı tatil edeceğine şüphesi olmadığını belirtir. Bu görüşmeden sonra ordunun durumu bir kez de Nuri Bey tarafından vekiller heyetine izah edilir. Filistin Cephesinde Cevat Paşa kumandasındaki ordu şehit ve esir olarak erimiş, müdafaa cephesinin merkezindeki Mustafa Kemal Paşa'nın kumanda ettiği diğer ordu ricat hattının kesilmesi endişesiyle Halep istikametinde çekilmektedir. Sol kanattaki ordu da bu iki ordunun savaş dışı kalması nedeniyle ricata mecbur kalmıştır. Irak Cephesinde Ali İhsan Paşa'nın 100 bin mevcudiyetli ordusu İngilizlerin Musul istikametindeki şiddetli taarruzlarını Musul yakınında durdurmaya çalışmaktadır. Trakya ve Boğazlarda çoğu hastaneden çıkan nekahet döneminde 8 bin kadar asker mevcuttur. Romanya'dan getirilen bir liva kadar Alman kuvveti Meriç köprüsünü uçurarak düşmanın hücumlarını geciktirmeye çalışmaktadır. Karadan Edirne

istikametinden ya da denizden Çanakkale'ye yapılacak askerî harekâta karşı konulmasının mümkün olmayacağı belirtilmiştir. İzzet Paşa durumu Erkân-ı Harbiye ikinci reisi ile incelemiş, onun da kıtaların savaşa devam edemeyeceği ve müttefiklerden yardım alınma imkânı olmadığı yönünde görüş belirttiğini söylemiştir. Vükela Heyeti askeri, idari ve mali durumu öğrendikten sonra, özellikle Makedonya'da serbest kalan İtilaf ordularının Edirne sınırından taarruza geçmeden savaşın durdurulması ve barış aramaya yönelik girişimlere hız kazandırmak gerektiğine ittifakla karar verirler (Orbay, 2020: 65-71).

Rauf Bey ordunun durumunu ve vükela heyetinin bunu değerlendirme sürecini aktararak barış arayışının kaçınılmaz olduğunu ortaya koymaya çalışmaktadır. Sonrasında ise Mustafa Kemal Paşa'nın ateşkesin kaçınılmaz olduğunu ve bir an önce girişimde bulunulması gerektiği yönündeki görüşlerini içeren telgrafını aktarmaktadır. Mustafa Kemal Paşa, Naci Bey vasıtasıyla padişaha barışın gerekliliği ile ilgili düşüncesini ileterek, Talat Paşa kabinesinin iş göremeyeceğini, Tevfik Paşa'nın da bir kabine teşkilinde sıkıntılarla karşılaştığını haber aldığını belirtir. Sonrasında orduların savaş ve savunma yapamayacak durumda olduklarını, buna karşın düşmanın her geçen gün daha müsait ve ezici şartlar elde ettiğini söyler ve müttefik olarak olmuyorsa münferit olarak ve ne olursa olsun sulh yapmak gerektiğini belirtir. Barış için kaybedilecek bir an dahi kalmadığını ekler. Bu yapılmayacak olursa memleketin tamamen elden çıkması ve devletin telafisi mümkün olmayan tehlikelere maruz kalması mümkündür. Mustafa Kemal Paşa bu telgrafla bir an önce barış yapılmazsa vatanın elden çıkabileceği tehlikesini vurgular (Orbay, 2020: 73). Halep'ten İzzet Paşa'ya gönderdiği telgrafta ise ordunun savunmaya devam edemeyecek duruma geldiğini, eldeki az kuvvet üzerindeki düşman baskısını kaldırmak için Suriye'yi Araplara bırakmaktan başka çare kalmadığını, Arapların başındaki Emir Faysal ile müzakereye girişmek için Mersinli Cemal Paşa'yla mutabık kaldıklarını ve işe başladıklarını belirtir. İzzet Paşa, Musafa Kemal Paşa'ya hükümetin onayı olmadan bu tarz girişimlerde bulunulmaması gerektiğini belirten bir cevap verir (Orbay, 2020: 76).

24 Ekim'de, barış görüşmeleri için gönderilen General Townshend'la birlikte giden Yüzbaşı Tevfik Bey tarafından Rauf Bey'e gönderilen telgrafta, İtilaf Devletleri'nin Alman ve Avusturya-Macaristan'ın hükümetlerinin de istemesi halinde barış yapılabileceğini, ancak istenildiği takdirde mütarekeye görüşmelerine hazır olduklarını ve Amiral Calthorpe'u delege tayin ettiklerini bildirir. Sadrazama da gönderilen bu haberde ayrıca Townshend tarafından Rauf Bey'e Osmanlı Devleti mütareke yapmaya karar verirse delegeler arasında kendisinin de bulunmasının faydalı olacağı yönünde bir tavsiye mevcuttur. İngilizlerin mütareke konusundaki telgrafı sultana iletildiğinde sevinçle karşılayarak bunu hükümetin başarısı olarak değerlendirir ve Vekiller Heyeti'ne tebriklerini yollar. Ancak Sadrazam'ın getirdiği tek haber bu değildir. Padişah, Ferit Paşa'yı delege olarak seçtiğini belirtir ve talimat alması için Sadrazamla birlikte yollar. Rauf Bey, Damat Ferit'in delege seçilmesine karşı Vekiller Heyeti'nde ilk söz alanın kendisi olduğunu söyler. Bu, mütareke sürecinde gidişata etki ettiği ikinci vaka olarak değerlendirilebilir (Orbay, 2020: 81-82). Görevi üstlenmek istememesi ve itiraz etmesine karşın, ittifakla ve ısrar sonucu delege olarak seçildiğini ve mecburiyetten kabul ettiğini vurgular. Delegeler Mondros'a gitmek için İzmir'de ulaştığında o sırada görevden alınan Vali Rahmi Bey'in yerine vekalet eden Nurettin Bey ile ordu kumandanı Cevat Paşa ile birlikte İzmir'in durumu ve müdafaa imkanları hakkında görüşürler. Asayişin güçlükle korunabildiği İzmir'in denizden yapılabilecek bir çıkarmaya karşı savunulması mümkün değildir. Bu nedenle İzmir'in İstanbul kadar tehlike altında olduğunu düşünürler. Savaşa bir an önce son verilmesi kanaatlerini pekişir (Orbay, 2020: 84-86). Bu gelişmelerin her biri Rauf Bey'in ve

beraberindekilerin ağır maddeler içermesine rağmen neden Mondros Mütarekesi'ni imzaladıklarını anlamak açısından önemlidir.

Rauf Bey Boğazlardaki istihkâmların işgalini kabul etme gerekçesini açıklarken İngiliz ve Fransızların sözlerine sadık olduğu yönünde kendisinin de katıldığı genel bir kanaat olduğunu ancak mütarekeyi takip eden gelişmelerle yanıldığını anladığını ve hayal kırıklığına uğradığını belirtir. İngilizler kendi rızalarıyla kabul ettikleri şartlara riayet etmemiş ve mütarekeyi devamlı parçalamışlardır (Orbay, 2020: 101-102). Önemli sevkulceyş noktalarının İtilaf Devletleri tarafından işgalini öngören yedinci maddenin ilk haliyle kabulünü akıl almaz bulduğunu belirten Rauf Bey'e göre 7. Madde memleketin dört tarafını işgal edip nefesini kesmeyi istemekten farksızdır. Calthorpe'dan izah isteyince amiral dahi kendisinin de bu maddedeki maksadı bilmediğini ve hükümetiyle görüşeceğini söyler (Orbay, 2020: 104-105). Tekrar tartışılan 7. Maddeye Rauf Bey'in itirazları sonucunda nihayet müttefikler güvenliklerini tehdit edecek vaziyet çıktığında kaydı konulur (Orbay, 2020: 123). Calthorpe'un teminat mektubu ve sözü bu maddenin kabul edilmesini sağlar. Delegelerin yaptırdığı bu değişiklik sonucu değiştirmeyecektir. Rauf Bey İngilizlerin, Amiral Calthorpe'un Yunanlılarla ilgili teminatına rağmen İstanbul'da demirlenen Yunan gemisi Averof'ta Rumlara ziyafet vermesi karşısında uğradığı hayal kırıklığını anlatırken, aldananın yalnız kendi olmadığını da vurgular (Orbay, 2020: 217). Mütareke'nin ilk günlerinde gazetecilerin sorularına cevaben Mustafa Kemal Paşa, İngilizlerin Osmanlı milletinin hürriyetine ve devletimizin istiklaline gösterdikleri hürmet ve insaniyet karşısında yalnız benim değil bütün Osmanlı milletinin İngilizlerden daha hayırlı bir dost olamayacağı kanaatiyle mütehassıs olmaları pek tabidir der (Orbay, 2020: 219). Yiğit, Amiral Calthorpe'un şeref sözü vermesine rağmen İstanbul'un işgal edilmesini ve işgale Yunan gemileri ile Yunan askerlerinin de katılmasını İngiliz Amiralin Çanakkale'de yediği dayağın acısını çıkarmak olarak yorumlar (Yiğit, 2006: 87).

Ahmet Emin, İtilaf Devletleri'nin mütarekenin kayıtsız, şartsız teslim esasına göre gözü kapalı imzalanmasını beklediğini, herhangi bir konuda müzakereye girmeyi düşünmediklerini belirtir. Ancak Rauf Bey'in büyük bir denizci olarak dünya çapında ün yapmış olması ve yüksek şahsiyeti, İtilaf Devletleri'ni Mondros'ta insafa getirmiştir. Bundan dolayı Türk heyetine bozguna uğramış bir devletin temsilcileri ve ricacıları gibi değil de Çanakkale mucizesini yaratan şerefli bir milletin haysiyet sahibi mütareke delegeleri sıfatıyla yaklaşılmış, askeri merasimle birlikte saygı da gösterilmiştir. Yalman, Calthorpe'un Türkiye'deki müttefik askerlerinin teslimi konusunda ısrar etmemesini örnek olarak göstererek kayıtsız, şartsız teslimiyet esasının mütareke esnasında gitgide ortadan kalktığını söyler. İtilaf Devletleri'nin Türkiye'nin bazı yerlerinde karargâh kurmaları, teftiş ve murakabe rolünde bulunmaları kabul edilmiş ancak karışıklık çıkmadığı müddetçe memleketin işgale uğramaması ve iç işlerine karışılmaması prensiplerinde anlaşılmıştır (Yalman, 1997: 379). Yalman, Rauf Bey'in yanı sıra İzzet Paşayı da savunarak, savaş döneminde İzzet Paşa Kabinesi gibi bir kabine görev başında olsaydı mütareke devri bambaşka bir manzara arz edebilir miydi diye sorar ve böyle sakin gidişin İstiklal Harbi'ne ve Lozan barışına yol açıp açmayacağını sorgular (Yalman, 1997: 378).

Ali Çetinkaya, Mondros'un esaslarının memleketin emniyet ve selametini temin edeceği yerde, milleti yeniden hayat mücadelesi ve tahammülü aşan fedakârlıklar icrasına zorladığını söyledikten sonra, mütarekenin tatbiki amacıyla İtilaf Devletleri'nin memleketi işgal ettiğini, bu durumun her namuslu vatan evladının vicdanında ve ruhunda bir asabiyet meydana getirdiğini ve bu durumun milli mücadelenin başlamasına sebep olduğunu söyleyerek, Milli Mücadele'nin

Mondros Mütarekesi nedeniyle meydana geldiğini vurgulamış olur (Ali Çetinkaya'nın Millî Mücadele Hatıraları, 1993: 1). Falih Rıfkı Atay, sonradan Ali Çetinkaya ve bazı arkadaşlarının mütarekeyi imzaladığı için Rauf Bey'e hücum etmelerine anlam veremediğini, Mondros Mütarekesi'nin dönemin koşullarında seçmek durumunda kalınan felaketlerin en hafifi olduğunu belirtir. Mütareke yapılmamış olsaydı General Franchet d'Esperey'in orduları İstanbul'a girerek devlete el koyacaktır. Atay'a göre önemli olan hükümet adamlarının mütarekenin kötüye kullanılmasını engelleyecek karakterde olmasıdır (Atay, 147). Yiğit'e göre Birinci Dünya Savaşı, Osmanlı ordusunda iki büyük askerin doğmasına neden olmuştu: Bunlardan birincisi Anafartalar zaferinin yaratıcısı Mustafa Kemal Paşa, öteki de Akdeniz'i düşman filolarına dar eden Hamidiye'nin muzaffer süvarisi Hüseyin Rauf Bey'dir. Onun Ahmet İzzet Paşa Hükümetinde Bahriye Nâzırı oluşu ve de Mondros Mütarekesi'nde Osmanlı temsilcisi olarak İngiliz Amirali Galthorp'un karşısına çıkması, adının siyasi alanda da duyulup yerleşmesine vesile olmuştur (Yiğit, 2006: 96).

3. Ahmet İzzet Paşa'nın Mondros Mütarekesi Yorumu

Osmanlı Devleti en buhranlı dönemlerinden birini yaşarken, dahası yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalmışken hükümeti kurmakla görevlendirilen İzzet Paşa, Bulgaristan'ı işgal eden Fransızlar Osmanlı sınırına yaklaşırken, Talat Paşa'nın başını çektiği savaş kabinesinin Wilson'a ve Rahmi Bey vasıtasıyla İngilizlere defalarca yaptıkları müracaatlar sonuçsuz kalırken, kaybedilecek zaman olmadığını bu nedenle kabine kurma görevini kabul ettiğini belirtir (Ahmet İzzet Paşa, 2019: 19). Kabine kurulduğunda Bulgar ateşkesinden sonra Fransızlar Almanların Sırbistan'a asker yığmasına fırsat vermeden, Müttefiklerle Osmanlıların kara bağlantısını kesmiş, Almanlar Fransa ve Belçika'nın boşaltılmasına hız vermiş, Avusturyalılar ateşkes müzakerelerine girişmiş, Frachet d'Esperey ordusunun bir kısmı Doğu Rumeli ve Batı Trakya'yı işgal ederek Doğu Trakya sınırına dayanmıştır. Ordunun durumunu daha önce bahsedildiği gibi başkumandanlıktan aldığı telgrafla ortaya koyan İzzet Paşa bu durumda savunma umudunda bulunmak, Enver'e nazire yapmaktan başka bir şey olmazdı yorumunu yapar (Ahmet İzzet Paşa, 2019: 24-25).

İzzet Paşa, Mondros'ta Türk heyetinin centilmence karşılandığını ancak müzakerelerin yavaş ilerlediğini belirtir. Stratejik noktaların gerektiğinde işgali hakkından her türlü mukavemet ve itirazlara rağmen müttefiklerin vazgeçmediğini söyleyerek Rauf Bey ve beraberindekilerin ellerinden geleni yaptıklarına işaret eder. Merkezi hükümet ve delege heyeti son ana kadar mukavemet etmiş, iş ültimatom derecesine varınca ipler koparılmadan ateşkes imzalanmıştır. İzzet Paşa, mütareke şartlarının Bulgaristan, Avusturya ve Almanya ile kıyaslanacak olursa daha hafi olduğunun görüleceğini belirtir. Ateşkes maddelerinin ayan ve mebusan meclislerinde okunarak hep birlikte rızalarının alındığını vurgular. Ateşkesin imzalanması ardından iki tarafın yerlerinde kalması ve ordular arasında teferruatın görüşülmesi kural iken, düşman tarafın ateşkesten sonra antlaşmayı bozucu birçok zorluk çıkardığını belirtir (Ahmet İzzet Paşa, 2019: 32-33). Farklı bir konuya da temas ederek mütarekenin başlangıçta İstanbul ve civarında iyi bir şekilde uygulandığına işaret eder. Boğaz istihkâmlarındaki Osmanlı askerlerine dokunulmamıştır. İlk gelen İngiliz Albay Murphy ve General Wilson kibar bir şekilde ve mütarekeye uygun hareket ederler. Ancak Fransızlar için bu durum geçerli değildir. Fransızlar'ın mütarekeyi kendilerinin yapamaması kıskançlığa ve öfkelenmelerine yol açmıştır. Elçilik emrinde bulunmak üzere karaya asker çıkarılması, telsiz telgraf istasyonlarının kendilerine bırakılması, Alman subayların otomobillerinin kendilerine verilmesi gibi istekleri

İngilizlerin de yardımıyla başlangıçta geçiştirilir. Ancak cephede durum parlak değildir. Fransızlar ısrarla İskenderun'u işgal etmek istemiş, hükümet direnmiştir. Buna karşın İngilizler İskenderun'un zorla alınacağını bildirmişlerdir. İzzet Paşa ise olumlu cevap verdiğini hatırlamadığım söylemekle yetinir. Ateşkesin imzalandığı gün İngilizler Musul yakınında Irak ordusunu mahvolma derecesine getirecek kesin bir zafer kazanırlar ve Musul'u almak isterler. Amiral Calthorpe, İhsan Paşa ve General Marshall arasında yazışma olduğundan bahseden İzzet Paşa Musul'un teslimi için emir verip vermediğini o sırada rahatsız olduğu için hatırlamadığını söyler. Eğer verdiyse de İngilizler zorla ele geçirmeye kalkarsa kan dökülmemesi için karşı konmaması konusunda olabileceğini söyler. Ahmet İzzet Paşa Hükümetinin İskenderun ve Musul talepleri karşısında istifa edileceği duyulunca Amiral Calthorpe ateşkesin uygulanmasında onurun korunması için hükümetinden emir aldığını bildirir. İzzet Paşa bir gün sonra kabinenin değiştirilmesi ile işin renginin Osmanlı aleyhine döndüğünü söyler. İzzet Paşa'nın bu iddiasına rağmen İtilaf Devletleri'nin işgal niyetinden vazgeçeceklerini düşünmek pek mümkün görünmemektedir. İzzet Paşa, kabinesinin istifasıyla birlikte kaybedilenlere ve uğradığı hayal kırıklığına vurgu yaparken, büyük bir hezimetten sonra müttefiklerden daha uygun şartlarla ateşkes yapmış, savaştan arta kalan silahlar, cephane, hatta donanması kurtulmuş, müttefikleri üçü hanedanını ya da savaşan hükümdarını kaybetmişken padişahı ve siyasal şeklini muhafaza etmiş, kararlaştırılmış kargaşa ve ayaklanmalar sonuçsuz kalmıştır diyerek mütarekenin olumlu yönlerine dikkat çeker. Ona göre bu süreçten sonra akılcı siyaset ve adaletli yönetimle yaşayabilmek ümidi ortaya çıkmıştır ancak buna da Ferit Paşa meselesinde onuruna açılan yarayı İzzet Paşa'nın kanıyla tedavi etmek isteyen padişah engel olmuştur (Ahmet İzzet Paşa, 2019: 37-39).

Mehmet Tevfik Bey, Ahmet İzzet Paşa'nın en önemli icraatının Mondros'u imzalamak olduğunu belirtirken, bu mütarekeyi Meclis-i Mebusan'ın hemen kabul ettiğini de hatırlatarak sorumluluğun yalnızca sadrazamda olmadığına işaret eder (Biren, 1993: 130). Tarık Mümtaz ise ömrü bir aydan kısa süren İzzet Paşa Kabinesi'nin, şakağa dayanmış bir namlu altında kabul ettirilen Mondros Mütarekesi'ni imzalayarak şahsi mesuliyeti olmadan bir devrin yükünü sırtlandığını belirtir (Göktepe, 2017: 69). Ali Fuat Cebesoy, mütareke hükümlerinin diğer müttefik devletlere dikte edilen şartlara nazaran daha mutedil sayılabileceğini söyler ve Osmanlı Devleti'nden yaklaşık bir ay önce ateşkes Antlaşması imzalamış olan ve İzzet Paşa'nın da örnek gösterdiği gibi Bulgaristan'ın kayıtsız şartsız teslim olduğunu hatırlatır. Cebesoy, Mondros Ateşkes inin hükümlerini değil de uygulama şeklini özellikle 7. ve 16. maddeleri göz önünde bulundurarak sorgular. Ona göre galip devletlerin sözlerinde durup durmaması ve intikam politikası takip edip etmemeleri asıl meseledir. Mütarekenin ilk günlerinde Musul'un işgal edilmesi, bu devletlerin iyi niyetli olmadıklarını göstermeye yetmiştir. (Cebesoy, 1953: 27).

4. Mondros Mütarekesi ile İlgili Çeşitli Hatıralarda Yer Alan Değerlendirmeler

Kazım Karabekir, Osmanlı'nın başına gelen felaketi şu şekilde özetler: Mağlup barış isterse galip taraf onu önce mütareke şartları ile emrine ram eder, sonra da milletlerarası siyaset elverdiği ölçüde o devleti barış şartlarıyla mecalsiz bırakmaya çalışır. Ancak problem daha büyüktü, İtilaf Devletleri, Osmanlı Devleti'ne karşı güçsüz bırakma politikasından daha fazlasına niyetlenmişlerdi. Karabekir mütareke imzalandığı sırada Suriye ve Musul'daki orduların savunmaya gücü olmadığını vurgular. 1918 Eylülünün 19'unda Yıldırım Ordular Grubu son Filistin yenilgisinde 8'inci ordusunun tamamını ve 7'inci ordusunun da yarısını kaybetmiş, 30 Eylül'e gelindiğinde Şam'ı müdafaa etmek isterken kalan kuvvetler de

mahvolarak bozgun tamamlanmıştı. Suriye'de bozgun yaşanırken Karabekir'in kendisi Ermenistan, İran ve Azerbaycan'ı elinde tutan muzaffer şark ordusunun Birinci Kafkas Kolordusu komutanı olarak Tebriz'dedir. Muzaffer komutan mütarekenin temel nedeni olarak Yıldırım Ordular Grubu'nun Filistin ve Suriye'de 75.000 esir vererek, hemen bütün topları ile teçhizatını ve nakil vasıtalarını düşmana kaptırarak, artık Anadolu'yu müdafaa edecek bir kudreti kalmamasını gösterir. Bu şartlar çerçevesinde İstanbul Hükümeti kendisine dikte ettirilen mütarekeyi kabul etmek zorunda kalmıştır. Kazım Karabekir 28 Kasım'da İstanbul'a vardığında istifa etmiş olan İzzet Paşa'ya bu ağır şartlara sahip mütarekeyi niçin kabul ettiklerini sorar ve istiklali yok eden maddeler görüldükten sonra kendisini çağırmasının hata olduğunu söyler. İzzet Paşa Mustafa Kemal'in Halep'ten yazdığı "orduların muharebe kudreti kalmadı, behemehâl sulh yapınız" yolundaki teklifi üzerine İtilaf Devletlerine müracaat edildiğini ve onların da Mondros'u dikte ettirdiklerini belirtir (Karabekir, 1995: 32-33). Karabekir Yıldırım Ordusunun çöküşünün mütarekenin imzalanmasına neden olmakla kalmayıp, buna şahit olan komutanların, Anadolu'da yeni bir savaşı başarabilecek bir kuvvet bulunmadığına ve İtilaf Devletleri Ordularının pek kuvvetli olduğuna inandıklarını, bu devletlerle ve özellikle İngilizlerle siyasi anlaşma sağlayarak mümkün olanı kurtarmak düşüncesinde olduklarını belirterek kendisinin ise mücadele planı hazırladığını söyler (Karabekir, 1995: 38-39). Mütareke haberini aldığında, savaşın kaybedilmesinin elim tesirler bıraktığını, işin İtilaf Devletleri'nin insafına kalmış olduğunu söyler (Karabekir, 2014: 2). En büyük tesiri ise Boğazlardan İstanbul'a girerken duyduğunu belirtir. Bu sırada boğazın iki yakasında İngiliz ve Fransız bayrakları dalgalanmakta ve bir İngiliz müfrezesi Türk bayrağını indirerek İngiliz bayrağını asmaktadır. Mağrur kabarık bir İngiliz zabiti karşısında ıstıraplar içinde kıvranan bir Türk zabiti yer almaktadır. Ömründe bu kadar acı duymadığını söyleyen Kazım Kara Bekir, bu feci manzara ve acı duygu karşısında "tek dağ başı mezar oluncaya kadar uğraşmalı" kararını verir. Artık İstanbul limanını dolduran itilaf donanmasının bostan korkuluğu olarak gördüğünü belirtmesi, Atatürk'ün "geldikleri gibi giderler" sözünü çağrıştırır (Karabekir, 2014: 6).

Yıllar sonra Mondros için "gerçekten mütareke metni okunduğu zaman, açık ifade ile göze batacak mahzurlar taşımadığı izlenimi uyanıyordu" diyen (Ulus, 1968) İsmet İnönü, o günlerde Kazım Karabekir'le İstanbul'da görüşen ilk kişidir. Ancak Karabekir'in belirttiğine göre o dönemde düşünceleri farklıdır. İsmet Bey, Karabekir'e her şeyin bittiğini söyleyerek sermayelerini birleştirip çiftçi olmayı teklif eder. Karabekir, artık Türk'ü yaşatmayacaklarını, Ermenilerin, Rumların, şarktan, garptan Türk'ü boğacağını ileri sürer ve zelil bir şekilde ölmektense millete ekmek borcunu namuslu bir şekilde ölerek ödemek gerektiğini söyler. İsmet Bey, orduların mahvolduğunu, boğazlara İtilaf Devletleri'nin hâkim olduğunu ve güney sınırlarının açık olduğunu söyler. Ancak asıl felaket içeridedir. İsmet Bey tasfiye yapılacağından ve unvanların alınacağından endişe eder. Ancak Kazım Paşa mücadele kararlılığını vurgular (Karabekir, 2014: 6-7). İsmet Bey bu şekilde düşünen tek örnek değildir. Mehmet Arif Bey ateşkes sonrası İstanbul ve Anadolu'nun durumunun karanlık bir vaziyette olduğunu söyleyerek mütarekeden sonra subay ve memurların çoğunun görevini terk ederek ticaret ve tarımla uğraşmaya başladığını, herkesin hayat ve gelecek kaygısı duyduğunu belirtir. Buna göre terhis bahanesiyle pek çok erkân ve ümera İstanbul'da toplanmış, savaşın sıkıntısına maruz kalan Mehmetçikler köylerine dağılmıştır. Elde kalan birkaç tümen enkazı Anadolu'da yabancı subayların denetiminde silah depolarına bekçilik yapmaktadır. Diğer yandan Anadolu'dan askeri malzemeler Karadeniz yoluyla İstanbul'a taşınmaktadır. Mehmet Arif Bey, uzun süren

seferberlikten ve savaşlardan bitkin düşen ve askerlikten nefret eder duruma gelen halkı kimsenin yeni bir savaşa sürükleyemeyeceğini söyler. Bu durumun bir göstergesi olarak askerî firarlara dikkat çeker (Mehmet Arif Bey, 1987: 11).

Ali İhsan Paşa Mondros Mütarekesi'nin kayıtsız şartsız teslim olmak gibi bir şey olduğunu belirtir (Sabis, 1991: 324). Mütareke imzalandığı sırada Musul ve çevresinde ordusuyla tutunmaya çalışan Ali İhsan Paşa, karmaşık bir emir vermek üzereyken ateşkes haberinin o sırada gelmesini ferahlatıcı olarak değerlendirir. Ancak İngilizlerin mütarekeyi tanımayarak Musul'u işgal edeceğini tahmin ettiğini de ekler (Sabis, 1991: 315). Savaşın İngilizler lehine olan gidişatı bunu göstermektedir. İhsan Paşa'nın tahmin ettiği şekilde İngilizler mütarekeden habersiz gibi davranarak Musl'un işgali emrini verirler. Ali İhsan Paşa, İngiliz genealine mütareke gereğince ilerlemeyi durdurmasını haber verince general, mütarekeden haberdar olmadığını, üstlerinden talimat isteyeceğini belirtir. Buna rağmen dört gün sonra İngilizler Musul şehri yönünde ilerlemeye devam ederler. Ali İhsan Paşa askerleriyle Musul'un etrafında savunma tedbiri alırken General Marşal'la görüşerek iki tarafın elindeki mütareke metinlerini karşılaştırırlar ve birbirine uygun olduğunu görürler. Marşal, mütareke maddelerini okuyarak İngiliz işgaline gerekçe bulmaya çalışır. Bunun için Osmanlı Devleti'nin en fazla tereddüt ettiği 7. Maddeyi öne sürer ve mütarekenin temini için Musul'u işgal edeceğini belirtir. Ayrıca İstanbul'un dahi bu madde uyarınca işgal edildiğini hatırlatır. İhsan Paşa İzzet Paşayla görüştükten sonra Altıncı Ordu'yu geri çeker ve İngilizler 10 Kasım'da Musul'a girer. 1 Kasım'da mütarekeyi orduya tebliğ ederken Musul, Erbil, Süleymaniye gibi şehirlerin Osmanlı Devleti'nin elinde kaldığını vurgular. İhsan Paşa Musul'un İngilizlere geçtikten sonra bu İngiliz Irak Ordusuyla uğraşmaktan kurtulduklarını ancak Halep'teki Allenby ordusuyla uğraşmak durumunda kaldıklarını söyler (Sabis, 1991: 318-320).

Kazım Karabekir, Şevki Paşa'nın mütareke şartlarını öğrendikten sonra memleketin dağıldığına inandığını söyler (Karabekir, 2014: 2). Bu ifade Ali İhsan Paşa'nın anlatımıyla da uyumlu gözükmektedir. Buna göre Sadrazamın Kafkasya'daki kuvvetlerin sınır gerisine çekilmesi talimatına uygun olarak karargahını Erzurum'a taşıyan Dokuzuncu Ordu Kumandanı Yakup Şevki Paşa'nın mütarekeye karşı cephe almayı düşünmediğini belirtilir. Aralarında geçen diyaloğa göre İhsan Paşa, Şevki Paşa'dan mütarekeyle ilgili beklediği cevabı alamayınca 24. Maddede söz konusu edilen altı vilayetin işgali için bahaneler üreteceklerini söyleyerek tedbir alınması gerektiğini ileri sürer. Şevki Paşa ise ahvale intizar edelim diyerek geçiştirici bir cevap verir. İhsan Paşa ise kendi mıntıkası dahilinde halkı silahlandırmaya ve direniş kuvvetleri oluşturmaya karar verdiğini belirtir (Sabis, 1991: 325). Bu tavsiyeye uyarak milis kuvveti teşkil eden Urfa mutasarrıfı Nusret Bey'in talebi doğrultusunda silah verildiğini söyler (Sabis, 1991: 329). Ayrıca 24. Maddenin oluşturduğu tehdide karşı askerleri terhis etmeyerek mütarekeyi tatbik etmediğini belirtir (Sabis, 1991: 326). Devletin uzun süren savaşı kaybettiğini ve yenilgiyi kabul ettiğini basın yoluyla öğrenen pek çok kişi tüm fedakârlıklara rağmen kaybedilen savaşın üzüntüsünü yaşarken, yenilginin sonuçları konusunda kaygılanıyordu. Bunlardan biri olan Salih Bozok, Mondros'ta çok ağır koşullarda mütareke yapıldığını gazetelerden okuduklarını ve kahrolduklarını, ancak sabırla beklemekten başka çareleri olmadığını söylerken Çanakkale zaferinin anısını hatırlar ve daha bir iki yıl önce, Çanakkale'de çok çetin ve tarihte eşi az görülmüş muharebeler yapan Türkleri, mağlûp edemeyerek İstanbul'u alamayan İngilizler ve Fransızlar'ın, müttefikleriyle birlikte ellerini kollarını sallayarak muzafferane bir şekilde Osmanlı Devleti'nin payitahtına gireceklerini düşünür (Bozok, 1985: 48).

Ali Fuat Cebesoy, mütareke imzalandığını belirten ordu emrini heyecanla okuduktan sonra gözlerinin dolduğunu söyleyerek, savaşa son verilmesinin İttifak Devletleri'nin lideri konumundaki Almanya'nın da kabul ettiği bir zorunluluk olduğunu, ancak mütarekenin Osmanlı Devleti'nin yenilgisi anlamına geldiğini belirtir ve yenilginin doğurduğu hayal kırıklığını dile getirir (Cebesoy, 1953: 15). Osmanlı Devleti'nin imzaladığı ateşkesin yenik diğer devletlerle imzalananlara nazaran daha itidalli olduğunu düşünmesine rağmen galip devletlerin ahde vefa gösterebilecekleri konusunda endişelerini belirtirken, kin ve intikam peşine düşme ihtimallerine de vurgu yapar (Cebesoy, 1953: 27). Behiç Erkan ise, dört buçuk sene can ve mal fedakârlığa rağmen savaşın kaybedilmesinden doğan üzüntüyü tarif etmenin mümkün olmadığını belirtir (Erkin, 2019: 181). Atatürk'ün yaveri Cevat Abbas, Wilson prensipleriyle barış beklentisine giren Osmanlı Devleti'nin istenildiği gibi yorumlanabilecek sınırı olmayan bir Mondros Mütarekesi imzaladığını söyler. Atatürk'ten "Geldikleri gibi giderler" cümlesini duyduğunda, mütarekenin doğurduğu derin ve elemli ümitsizliği unutmuştur (Abbas, 1972: 96-97). Bu ümitsizlik Zekeriya Sertel'in anılarında da aktarılır. Sertel, Mondros Mütarekesi gereğince İstanbul'un İngiliz, Fransız ve İtalyan işgali altına girdiğini, limanda düşman gemilerinin demirlendiğini, sokaklarda süngülü düşman askerlerinin dolaştığını söyler. Karanlığa gömülen İstanbul şehrinin halkı, evi barkı yanmış, çırılçıplak sokakta kalmış bir insan durumdadır. Ağır bir matem havası esmektedir kentte. Kimse gülmez, kimse rahat ve geniş nefes alamaz. İnsanlar sevgiyi, gülmeyi, neşeyi, yaşamayı unutur. Şehre çöken kâbus, kalpleri dondurur, hayat durur (Sertel, 2001: 73). Hasan Basri mütarekeyi takip eden günlerdeki ümitsizlik havasından benzer şekilde bahseder (Çantay, 1964: 5). İstanbul'un bu durumu mücadele isteğini körükler. Fazıl Doğan, memleketin kötü halinden habersiz olarak İstanbul'a gittiğini ve kısa süre sonra Osmanlı Devleti'nin geçirmekte olduğu perişanlığı, çöküntüyü büyük bir acıyla gördüğünü belirtir. Kendisiyle birlikte diğer doktor arkadaşları Reşit Galip, Hasan Ferit Cansever ve Mustafa Alp'ın önderlik ettiği karar sonucunda köylerde çalışma konusunda anlaştıklarını söyler (Doğan, 2011: 3-4) Mütareke sonrası Anadolu'ya anarşi hüküm sürmektedir. I. Dünya Savaşı'ndan yorgun ve yoksul olarak çıkılmış, hükümet taşrayı unutmuş gibidir. Mahalli idareler atıl ve beceriksizdir. Tüm teşkilatlar kökünden sarsılmış olup, en küçük kasabalarda bile İttihatçı ve İtilafçı mücadeleleri, fırkacılık kavgaları mevcuttur (Cebesoy, 1953: 31). Halide Edip, kendisinin mütareke sonrasında İstanbul'a düşmanların girişiyle memlekette oluşan genel hisleri paylaşır. 1914'ten beri gerçekleşen olayların tesiriyle herkes gibi, yorgun, şaşkın, canından bıkmış durumdadır. Savaş sonunda ezilen sadece ülkeyi savaşa sokan İttihatçılar değildi diyerek İttihatçılara yönelik eleştirisini dile getirir. Ancak savaşa girse de girmese de imparatorluğun devam edemeyeceğine inandığını da belirtir. Yalnızca öngörülü bir politika izlenmiş olsaydı ani ve korkunç akıbete uğranılmamış olacağını savunur (Adıvar, 1998: 10). Reşit Paşa ise Mondros Mütarekesi'ni imparatorluğun çöküşünü tespit eden bir vesika olarak gördüğünü ve çok ıstırap çektiğini söyler (Reşit Paşa'nın Hatıraları, 1939: 8). Mütareke'nin 7. Maddesi dolayısıyla Sivas valisi olarak asayiş sorunuyla ilgilenmesi gerektiğinin farkına vardığını da belirtir (Reşit Paşa'nın Hatıraları, 1939: 16).

Baz değerlendirmelerde Nutuk'un etkisi sezilir. Kılıç Ali, mütarekeyi Türk Devleti'nin şeref ve nüfuzunu silip süpüren, baştanbaşa ağır şartlarla dolu olarak tanımlar. Ona göre Mondros Mütarekesi Türkiye'yi kayıtsız şartsız teslim etmekle kalmamış, ülkenin daha rahat istila edilebilmesi için yardım dahi vaat etmiştir (Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları, 2020: 27). Anlaşma hükümlerini Nutuk'a benzer şekilde yüz kızartıcı olarak bulur. Ona göre dört yüz yıl Türk kanı dökülerek korunan topraklar İngilizler tarafından işgal edilmiş, devletin tüm silahlı

kuvvetleri dağıtılarak silah ve cephaneler galip devletlerin denetimine bırakılmış, savaş döneminde düşmana kılavuzluk eden Ermeniler, Türklerden intikam alırcasına Anadolu'nun birçok yerinde ayaklanmıştır. Türk milleti eli ayağı bağlı olarak idam kararını beklemektedir. İttihat Terakki gücünü tamamen kaybederek, her şeyden sorumlu duruma gelmiş, savaşın sorumluluğunu üstlenmeyen saray galip devletlerle birlikte millete karşı cephe almıştır (Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları, 2020: 28). Yine Nutuk etkisinde kaldığını düşündüren hatırasında Mehmet Sinan Bey, İstanbul'un işgalinin herkeste korku, endişe ve ümitsizliği son dereceye vardırdığını, herkesin hadiselerin tesiri altında sersemlediğini, bu sersemliğin 19 Mayıs'a kadar sürdüğünü belirtir (Özgen, 2011: 131). Yakup Kadri ''Vatan Yolunda''nın önsözünde Atatürk'ün gölgesine sığınılarak yazılan ve kendini övme gayesi taşı Millî Mücadele dönemine ait hatıraları eleştirerek objektif bir hatıra kaleme alacağını belirtir (Karaosmanoğlu, 1980: 17). Ancak kendi hatıralarında 19 Mayıs tarihini heyecanlarını, şevklerini artıran bir tarih olarak gösterir. Yörük Ali, Demirci Mehmet Efe ve Çerkez Ethem gibi çetelerin mücadeleye başlamasını Atatürk'ün Samsun'a çıkışıyla ilişkilendirdiklerini söyler. Ayrıca henüz mütarekeyi takip eden günlerde Atatürk gençliği şuurunun varlığından bahseder (Karaosmanoğlu, 1980: 19-20). Yakup Kadri'nin iddiasının aksine Çerkez Ethem, Birinci Dünya Savaşı'nın sonucu olarak en ağır şartlarla Mondros Ateşkesini kabul ettirmesine rağmen, galip devletlerin ateşkes hükümlerini bozduğunu söyler ve Osmanlı Devleti ve halkı adına bağımsızlığı korumak amacıyla İzmir'de kurulan gizli cemiyetin kararıyla ilk isyan bayrağını açtığını belirtir (Çerkez Ethem, 1993: 139). Mithat Bey mütarekeyi tenkit edenler olduysa da o dönemin havası ve devletin içerisine düştüğü felaketler arasında Mondros Mütarekesi'nden daha iyi şartlara sahip bir mütareke yapmanın imkânı olmadığını belirtirken, daha farklı bir noktaya da dikkat çekerek, eğer daha iyi bir mütareke yapılmış olsaydı bile, İtilaf Devletleri'nin İstanbul'a girdikten sonra ortaya çıkaracakları en küçük bir hadiseyi bahane ederek mütarekeyi bozabileceklerini söyler. Ona göre bu zihniyete sahip olan galip devletler Mondros mukavelesini bozarak kararlarını fiiliyata dökmüşlerdir (Mithat, 1946: 324-325). İ.Hakkı Sunata, mütareke hükümlerinin tüm cephede uygulanacağı haberini okuduktan sonra mütarekenin "şöyle böyle sulh" manası taşıdığını söyleyerek uğursuz olarak nitelendirdiği savaşa veda etme temennisinden ve yarım kalan tahsilini tamamlama niyetinden bahseder. Ancak 2 Kasım tarihinde mütareke şartlarının pek ağır olduğunun ağızdan ağıza dolaştığını, ordu tarafından bildirilen şartları okuduğu zaman gerçek olup olmadığını düşünüp tekrar okuduğunu ve en ağır ve haksız şartlar olarak 7,8, 11 ve 12. maddeleri gördüğünü belirtir (Sunata, 2018: 580-581).

SONUÇ

Mondros Mütarekesi imzalandığı 30 Ekim 1918 tarihinden günümüze değin tartışılagelen bir metin olmuştur. Mütarekenin özelikle yedinci maddesi yurdun dört bir yanının İtilaf Devletleri tarafından işgaline zemin hazırlaması ve kısa sürede bu işgallerin gerçekleşmesi nedeniyle en çok eleştirilen kısım olmuş ve mütarekeyi imzalayanların ve onaylayanların suçlanmasına yol açmıştır. Ancak neredeyse tüm hatıraların ittifakla kabul ettiği bir gerçek vardır ki o da Osmanlı Devleti'nin mütareke imzalamak zorunda olmasıdır. İzzet Paşa kabinesi kurulduğunda Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'ndan yenik bir şekilde çıkması kaçınılmazdı. Mütareke imzalandığı sırada Irak ve Suriye'deki ordular yenilmeye devam ediyordu. Durumun farkında olan ve zaten mümkün olan şartlarla derhal barış çaresi aramak için kurulmuş olan İzzet Paşa Hükümeti biraz da karamsarlığın etkisiyle, İtilaf Devletleri'nin vaziyetini değerlendirmeden ve elindeki kozları kullanma fırsatını kaçırarak mütarekeyi kabul

etti. Ancak bu çalışmada incelenen hatıralara bakıldığında tamamının İzzet Paşa ve Rauf Bey gibi karamsar tablo çizdiği görülür. Bu genel bakış açısının etkisiyle imzalanan Mondros Mütarekesi Osmanlı Devleti'nin yıkılışına zemin hazırlarken, milli mücadele fikrinin tohumlarının yine bu mütarekenin ihlaliyle atıldığını ve ilk direniş düşüncelerinin bu şekilde doğduğunu da hatıralarda görebiliyoruz. Bu bakımdan Mondros Mütarekesi bir yıkılış belgesi olduğu kadar yeni bir devletin kuruluşuna meşruiyet zemini sağlayan bir belge olarak da görülebilir.

KAYNAKLAR

Ahmet İzzet Paşa. (2019). *Feryadım*. C.II, İstanbul: Timaş Yayınları.

Altay, F. (1970). *10 Yıl Savaş ve Sonrası (1919-1922).* İstanbul: İnsel Yayınları.

Atay, F.R. (2021). *Çankaya*. İstanbul: Pozitif Yayınları.

Ali Çetinkaya'nın Milli Mücadele Hatıraları. (1993). Ankara: ATAM Yayınları.

Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları. (2020). Der. Hulusi Turgut, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Adıvar, H.E. (1998). *Türkün Ateşle İmtihanı I*. Cumhuriyet.

Bayar, C. (1997). Ben de Yazdım. Cilt I, İstanbul: Sabah Kitapları.

"Bir Devlet Adamının" Mehmed Tevfik Bey'in (Biren) II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları. (1993). Cilt II, Haz. F. Rezan Hürmen, İstanbul: Arma Yayınları.

Bozok, S. (1985). *Hep Atatürk'ün Yanında*. İstanbul: Can Matbaa.

Budak, H. Ö. (2018). *Olaylar ve Antlaşmalar Işığında Devlet-i Aliyye'nin Yıkılış Süreci*. Ankara: Anadolu Okul Yayınları.

Cebesoy, A.F. (1953). *Milli Mücadele Hatıraları*. İstanbul: Vatan Neşriyatı.

Çantay, H. B. (1964). *Kara Günler ve İbret Levhaları*. İstanbul: Ahmed Said Matbaası.

Çerkez Ethem. (1993). *Anılarım*. Berfin Yayınları.

Doğan, F. (2011). *Milli Mücadele Hatıralarım*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Dyer, G. (1972). The Turkish Armistice of 1918: 2; A Lost Opportunity: The Armistice Negotiations of Moudros. *Middle Eastern Studies*, (8), 313-348.

Ediz, İ. (2015). *Diplomasi ve Savaş: İngiliz Belgelerinde Batı Anadolu'da Yunan İşgali.* Ankara: ATAM.

Erkin, B. (2019). *Hatırat 1876-1958*. Haz. Ali Birinci, Ankara: TTK.

Gazi M. Kemal. (2015). *Nutuk*. Ankara: Kaynak Yayınları.

Göktepe, T.M. (2017). *Mütareke Günleri.* Haz. H. Afşin Günaydın, Ankara: Cümle Yayınları.

Gürer, T. (2007). *Atatürk'ün Yaveri Cevat Abbas Gürer*. İstanbul: Gürer Yayınları.

Halil Paşa. (1972). *Bitmeyen Savaş*. İstanbul: Yaylacık Matbaası.

Orbay, R. (2020). *Cehennem Değirmeni.* İstanbul: Truva Yayınları.

Karabekir, K. (2014). *İstiklal Harbimiz 1. Cilt*. İstanbul: YKY.

Karabekir, K. (1995). *Paşaların Hesaplaşması*. İstanbul: Emre Yayınları.

Karaosmanoğlu, Y. K. (1980). *Vatan Yolunda*. İstanbul: Birikim Yayınları.

Liman Von Sanders. (2019). *Türkiye'de Beş Yıl*. Çev. Eşref Bengi Özbilen, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Karay, R. H. (2009). *Bir Ömür Boyunca*. İstanbul: İnkılap Yayınları.

Mehmet A. (1987). *Anadolu İnkîlabı Milli Mücadele Anıları (1919-1923).* Haz. Bülent Demirbaş, İstanbul: ARBA.

Mithat, A. H. (1946). *Hatıralarım (1872-1946)*, İstanbul: Güler Basımevi.

Özgen, M. S. (2011). *Bolvadinli Mehmet Sinan Bey'in Harp Hatıraları*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Reşit Paşa'nın Hatıraları. (1939). Yay. Cevdet R. Yularkıran, Tan Matbaası.

Sabis, A.İ. (1991) Harp Hatıralarım. Cilt 4, İstanbul: Nehir Yayınları.

Sertel, Z. (2001). Hatırladıklarım. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Simavi, L. (2007*). Sultan Mehmet Reşad Han'ın ve Halefinin Sarayında Gördüklerim (Osmanlı Sarayı 1909-1919).* Haz. Sevda Şakar, İstanbul: Şehir Yayınları.

Sunata, İ. H. (2018). *Gelibolu'dan Kafkaslara I. Dünya Savaşı Anılarım*. Haz. Kansu Şarman, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Sonyel, R. S. (2010). *Gizli Belgelerde Mustafa Kemal, Vahdettin ve Kurtuluş Savaşı*. Ankara: ATAM.

Türkgeldi, A.F. (1987). *Görüp İşittiklerim.* Ankara: TTK.

Ulus Gazetesi

Yalman, A.E. *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim I*. İstanbul: Pera Turizm ve Ticaret A.Ş.

Yeni Gün Gazetesi.

Yiğit N. (2006). *Atatürk'le 30 Yıl.* İstanbul: Remzi Kitabevi.